

JOŽE HORVAT

Neuspešna “tretja pot”

Ob romanu Miloša Mikelna Poročnik z Vipote

To je avtorjeva druga obsežna prozna knjiga (425 strani, izdala Slovenska matica, oblikovanje Jurij Kocbek, 2002), ki bi se jo najbrž nekako dalo navezati na njegov roman *Veliki voz* (1992), v katerem se skozi razsulo habsburške monarhije, prvo svetovno vojno, nastanek in novo južnoslovansko državo, vojno 1941-1945 ter krajši povojni čas oglašajo resnični zgodovinski junaki, pa tudi izmišljene figure, ki naj predstavljajo tipične slovenske ljudi tistih let. Toda kako bi jo bilo moč ustrezno navezati na *Veliki voz*, je v tem zapisu težko reči – in zakaj jo je bilo treba napisati; na to in še kaj bi lahko odgovarjala le daljša razprava. Dejstvo je, da se nova knjiga začne v času, ki ga je deloma zajel že *Veliki voz*, saj je v njej govor o Slovencih med drugo vojno, res pa je, da gre za drugačen vidik “obravnave” te snovi: resničnih zgodovinskih likov je malo (v *Velikem vozu* so nekatere glavne, od Malgaja do Kidriča), v glavnem so v ospredju izmišljeni junaki, s katerimi avtor slika tragedijo tistih, ki se niso pustili zvleči ali niso stopili v oba nasprotujoča si politična bloka, med komuniste in domobrance, temveč so tvorili (manjšo, obrobno?) plast naroda (bolje intelektualcev), ki je bila nekako nevtralna, a domoljubna, toda v vsakem primeru odločena nasprotovati in se boriti proti okupatorju. To počne tu na svoj način Samo Knez, v bližini ali okoli katerega se le v epizodah kažejo konkretne osebe (npr. Ehrlich), boji z okupatorji ali likvidacije po končani vojni.

Priznam pa, da sem se znašel v težavah pri dozdevno dolžnem "umeščanju" te pripovedi v prozno pozituro pisanja. Tako kot *Veliki voz* tudi to ni pripoved, ki bi se pletla zunaj ali vsaj na robu zgodovinskih tokov, in njene glavne osebe niso ljudje, katerih srce in duha bi avtor razprl in opisoval izven silnic politike. Vse prežema in vsem je usoda politika, zaradi nje ravnajo, kot ravnajo, zaradi nje je njihovo življenje zapleteno in v smrtni nevarnosti; še več, zdi se, da so ustvarjeni zlasti zato, da ponazorijo ali pojasnijo te ali one pomembne, težavne silnice politično-zgodovinskega dogajanja, v našem primeru spopada dveh vizij obstoja slovenstva v letih 1941-1945 in logično tudi kasneje, posredno pa tudi, zabrisano, tretje (Samove) poti izhoda iz tedanje usodne krize na Slovenskem. Pri tem pa novo delo v Mikelnovem opusu ne kaže posebno novega pripovednega naturela; tako v prozi kot kronikah je znan po svojih analizah zgodovinsko-političnih zapletov in velikih dogodkov zgodovine minulega stoletja, pri čemer vsaj v slednjem primeru razkriva mašinerijo in glavne osebnosti totalitarizma; za razkrivanje "koles zgodovine", kakor jih poganjajo akterji ob glavnih tokovih časa, gre tudi v njegovih pripovednih besedilih, pri tem pa dejanska konkretnost velikokrat presega svobodno imaginacijo, tako da lahko o njih govorimo kot o posebni literarni zvrsti publicistike ali žurnalistične proze. Tudi *Poročnik z Vipote* (pri slednjem pojmu "naglas na prvem zlogu", kot večkrat opozori bralca tudi pisec v romanu) je z nekaj dobrimi odstopanji roman – če se lahko tako reče – na žurnalističen način, saj je v pripoved vloženi toliko citatov oziroma zgodovinskih dejstev, da se včasih zdi, da gre za učbeniške odstavke, tipična pisateljska refleksija in fantazija pa ne prideta do izraza.

Pripoved se začne s tem, da se Samo Knez znajde v Celju pri nemški vojaški oblasti, potem ko ga zajamejo Nemci po razbitju partizanske enote (1942), pri kateri je bil. S tem se začne velika časovna retrospektiva, v kateri se razgrne Knezova pretekla dejavnost: je mladenič iz premožne trgovske družine v Ljubljani, obveščevalni oficir jugoslovanske vojske, diplomant novinarstva, ki je študiral na Dunaju, kjer se je seznanil s poznejšim nacističnim obveščevalcem Jürgenom Emmertom. Po njegovi vrnitvi v Ljubljano je tu ozračje že zelo napeto in Samo srečuje različne skupine nekdanjih sošolcev in kolegov, ki so pristaši te ali one – klerikalne, liberalne, komunistične – usmeritve, toda sam je nevtralen opazovalec, zvest le svojemu patriotizmu. Kmalu zatem razpade Jugoslavija in Knez kot obveščevalni oficir spremlja Lamberta Ehrlicha v Črno goro. Po ponovnem prihodu v Ljubljano je priča nadaljnjemu profiliranju obeh taborov, ki se bosta pozneje spopadla v bratomorni vojni. Še vedno je distanciran od obeh, še več, kritično ju opazuje in ugotavlja, kar je zdaj menda že splošno sprejeto, kako je partija svoje politične nasprotnike – kasnejše domobrnce – prisilila k sodelovanju z okupatorji, da je v revolucionarnem zanosu imela "opravičilo" za njihove likvidacije. Vendar se Samo spričo italijanske represije ne čuti varnega, začasno zapusti svoje deklo, medicinko Vido, in se na videz izseli na Dunaj, toda v resnici ostane na Vipoti, v samotni vikend hiši svojega očeta v štajerskih gozdovih menda leto dni. Tu se vključi v partizansko gibanje

in se udeležuje bojov. Po eni od zanj poraznih bitk pri partizanski saniteti sreča Vido, ki v novem spopadu z Nemci pade, Samo pa jim pride v roke živ. Reši se tako, da se legitimira kot obveščevalec in Emmertov prijatelj. Torej ga pošljejo k njemu, ki mu priskrbi mesto obveščevalca – toda zdaj v prid Hitlerjevemu rajhu. Po kratkem tečaju ga pošljejo v Švico z navidez lahko nalogo: da bo nekakšna mirujoča zveza med Nemci in Angleži, aktivirana po potrebi. Tako sodeluje z ameriško obveščevalno službo, nekega dne pa po "zaslugi" nacistične genocidne politike do Judov naleti na Kristino, dekle judovskega porekla, ki jo je srečaval že v Ljubljani. Med njima oživita nekdanja simpatija in ljubezen. V spletu in prepletu obveščevalnih potez svojega prvotnega delodajalca se odloči, da bo odpotoval v Ljubljano, kjer si upa uresničiti svoj veliki cilj: pregovoriti domobrance, da odložijo nemške uniforme in nemško orožje ter se pridružijo domačemu odporu – sicer bodo, kot so sklenili veliki zavezniki, izročeni zmagoviti vojski oziroma njeni oblasti v svoji državi. Seveda se njegovo upanje z "misijo" vred izjalovi, priča pa je tudi veliki strateški prevari, ki so si jo v vojne namene izmislili zahodni zavezniki oziroma Angleži in se izkrkali v Normandiji namesto kje v Istri, na kar so računali domobranci. Na poti v Švico s Štajerske prek Koroške ga nepričakovano ustrelji menda pripadnik skupinice četnikov, ki panično bežijo pred partizani.

Sklep zgodbe je torej tragičen: pozitivni junak mora umreti, z njim pa seveda ideja, ki jo je zagovarjal – patriotizem, preprečitev bratomornega spopada in globlji uvid v razloge zanj. Kljub temu knjiga ni pesimistična: preživi Knezov in Kristinin otrok – znamenje ali napoved, da življenje s Samovo smrtjo ni zastalo, temveč le prispelo pred novo zgodovinsko obdobje Slovencev.

Videti je, da se glavna vrednost knjige pokaže prav v tem tragičnem razpletu dogajanja, ko pisec bralca spretno pripelje na točko, ko ga za hip obide nekakšna praznina: človeški svet je potonil v norostih vojne in njenih blaznih "strategijah", v slutnji pa se je zarisala podoba novega nasilja in krivic. Poročnikova izkušnja je mahoma čisto svojevrstna, posebna, verjetna pustolovščina. Vendar je težko reči, zakaj se na tem mestu vse dogajanje prevesi v nekakšno človeško izvirno zgodbo – dejstvo je le, da se Sameva življenjska pot nenadoma zazdi pristna, čeprav večina besedila ne premore veliko svojstvenih zajemov v živo, bralcu še neznano tkivo življenja. Očitno tudi tak, razmeroma suhoparen način modeliranja romanesknih ljudi iz slovenske zgodovine izjemoma rodi tvorne rezultate.

Povožene vrednote

Ob kratkem romanu Sándorja Máraia Sveče so dogorele

Sándorja Máraia slovenski bralci doslej nismo poznali. Kolikor je znano, ga doslej v slovenščino niso prevajali – kot ga pravzaprav razen na Madžarskem niso dobro poznali niti v večjih kulturnih okoljih, kot je slovensko. Zadnja leta pa so njegove knjige – ali vsaj nekatere izmed njih – osvojile velike svetovne knjižne trge, kot so anglo-ameriški, nemški in še kateri, saj so tako neredki kritiki kot bralci v njih odkrili menda vrhunske zgodbe in like, živeče na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje in seveda v dvajsetem stoletju. Márai se je rodil leta 1900 in umrl leta 1989 v ZDA. Bil je, kot je mogoče razumeti iz zgoščenega življenjepisa na koncu pričujoče knjige, svetovljansko razgledan in nemiren, že po prvi vojni je veliko živel na tujem, leta 1948 pa se je preselil v Ameriko, predvsem zaradi v političnih razmer na Madžarskem, kjer komunistični režim ni dopuščal svobode.

O Máraijevi pisateljski naravi veliko pove že dejstvo (iz življenjepisa), da tedaj znani madžarski marksistični esteta ali filozof György Lukács njegovih del ni cenil in je avtorja leta 1948, menda prav zaradi romana *Sveče so dogorele*, ostro napadel. Kdor pozna Lukácsovo literarno doktrino, si lahko predstavlja tudi, kakšna Máraijeva dela niso bila, zlasti pa ne ta roman, napisan leta 1942. Tu pač ni sledu o kakršni koli tendenciozni predelavi snovi in o upodabljanju razmer ter ljudi, ki naj bi bili glasniki in nosilci socialistične ideje ter družbene preobrazbe v duhu marksistične družbene utopije. Pisateljevi liki so potomci ljudi, ki so bili nekoč "stebri družbe", in zato velikih eksistencialnih problemov; zunanje družbene okoliščine jih zanimajo le, kolikor so od njih odvisni in jim morajo ustreči, da lahko živijo. Politika, razredne razlike in boji, verske dileme in mednacionalne konfrontacije, sam boj za preživetje so v tem delu nekaj robnega – vsa pozornost ljudi je usmerjena v medčloveške odnose, v vzpostavljanje njihove znosnosti in iskanje zadovoljive eksistence. Pri tem – vsaj v *Svečah* – gre seveda za teme, ki so zanje centralne. Prijateljstvo, ljubezen, zvestoba, žrtvovanje in maščevanje, etika, na drugi strani pa področja človekove dejavnosti, kot so glasba, šola, lov – okoli teh in drugih pojmov je pisec razvil temeljito psihološko in miselno analizo, vpričo katere bralec stopa v doslej še neznane prostore človekove biti, kakor jih lahko razkrije samo pisatelj z lucidnim vpogledom v – kot se reče – uganko življenja. To so teme, ki danes bralece morda pritegujejo bolj kot pred desetletji, seveda če so, kot v tem primeru, prikazane v jeziku, ki osvetljuje specifičnega posameznika, navsezadnje pa tudi specifične segmente družbe, ki jih ni več. Skozi pripoved seva morda predvsem za srednjo Evropo, a nemara tudi za Madžarsko značilna melanholija/nostalgija, ki je ostala za sledovi propadle dvojne (avstroogrske) države.

Konkretnije: glavni junak zgodbe je predstavnik madžarske aristokracije v zadnjih desetletjih avstroogrske monarhije, "sin gardnega oficirja", general z življenjskimi navadami, ki jih izpričujejo tradicionalne patriarhalne, veleposestniške družine, k čemur spada tudi neomahljiva drža, kadar gre za načela ali pravila obnašanja. Tako so ob generalu pred bralcem karakterni jasni, premočrtni in tragični osrednji liki, ki so nemara tudi zato sposobni velike refleksije o sebi in drugih. Pri tem je zgodba preprosta: "sin gardnega oficirja" (ime mu je Henrik, a ga pisec le redko omenja z imenom) obiskuje vojaški vzgojni zavod oziroma šolo na Dunaju, kjer v sošolcu Konradu, po materi poljskega rodu, ki je v sorodstvu s Chopinom, najde dolgoletnega zvestega prijatelja – dokler ju precej pozneje ne razdruži Henrikova žena, v katero se Konrad zaljubi in namerava na lovu prijatelja celo ustreliti. General seveda spregleda Konradovo izdajstvo, žena se odseli iz stanovanja – dvorca, Konrad pa se odpravi "v trope", med Malajce. Tam ostane dolga leta, generalova žena umre menda po osmih letih svoje in moževe samote, general pa enainštirideset let čaka na Konradovo vrnitev, saj je prepričan, da mu bo zadevo pojasnil in se opravičil; ko se Konrad naposled res pojavi, ga nekdanji sošolec sprejme z vso plemiško kurtoazijo, a tudi z nekakšno vzvišenostjo in oholostjo zaradi izdaje; med dolgo večerjo in še daljšo nočjo, v salonu s svečami, si razkrijeta svoja doživetja od ločitve naprej, Henrik pa mu v monologu, ki je deloma izpoved, deloma razkrivanje Konradovih dejanj in ženinega vedenja, zastavi več vprašanj, ki naj pojasnijo razloge njegovega ravnanja. Konrad mu odgovorov ne more dati, a o njih "priča njegovo življenje"; druga vprašanja so tista, ki se odprejo med pogovorom, bolj Henrikovim monologom, tičejo pa se človekove "umnosti ... in vzvišenosti", pa tudi arhetipskih motivov človekovega ravnanja in so nerazložljiva; toda ob njih osvetlita cel spekter eksistencialij, ki so spremljale njuno k tragediji iztekajoče se življenje: prijateljstvo, žrtvovanje, odpuščanje, nepopustljivost, pogum, starost in tako naprej. V zvezi z njimi je pisec odkril in izrisal tiste prej omenjene prostore, ki so za bralca presenetljiva novost in spadajo med osrednje zanimivosti te pripovedi. Konrad se po prečuti noči odpelje v London, general ostane sam ...

Sándor Márai je sodeč po tej knjigi avtor z močno intuicijo, eden tistih ne ravno številnih nadpovprečnih evropskih prozaistov minulega stoletja, ki so za svoj čas znali izbrati pravo, osrednjo temo – ki je prav zato bralsko pomembna tudi za prihodnost – v postopku ubeseditve pa bili bližje tehnologiji esejizma kot tipično narativni inačici pisanja. V pričujoči knjigi je to očitno: esejizem je mestoma prevladal nad zgodbenostjo, vendar nikjer ni dosegel tiste nevarne meje, s katere ne bi bile več opazne zunanje in notranje konture človeških likov in realnega sveta – z njihovimi nepričakovanimi medsebojnimi zapleti.

Če je res, da so knjige, iz katerih je mogoče kaj najti za šolo "kreativnega pisanja", potem je to tudi ta knjiga. Dobro, da smo jo dobili. Zasluga za to gre Jožetu Hradilu, ki jo je prevedel iz madžarščine in ji napisal pregledno *Tabula vitae* Sándorja Máraia, kajpak pa tudi založbi Franc&Franc v M. Soboti (202 strani, zasnova in oblikovanje naslovnice István Fábíán), ki jo je izdala.

Liki v eksistencialni preizkušnji

Ob novelah Milana Vincetiča *Žensko sedlo*

Pripovedi Milana Vincetiča, pesnika, prozaista, publicista, ki svojo in tujo literaturo živi na vzhodnem robu slovenskega literarnega obrata, so zanimiv poskus, formulirati zgodbo in v kratem zapisu podati razloge za usodne, včasih kar katastrofalne življenjske izide. Redkokje berete tako zgoščena zaporedja pripetljajev, ki peljejo k razpletu in razjasnitvi dogajanja, čeprav s tem ni rečeno, da je tako ravno v vseh sedmerih besedilih. Zapeljivo bi bilo, razčleniti sestav tega notranjega zaporedja, ki se počasi stopnjuje v napetosti in tuintam spominja na razvozlavanje kriminalnega/detektivskega sižeja, v katerem se šele na koncu pojavijo pojasnila za situacijo, v kateri se naposled identificira bodisi storilec hudodelstva ali predmet, ki razkrije storilca dejanja. Kot da je žanrsko "vzmetenje" pripovedi preneseno ali uporabljeno v neko drugo zvrst pisave.

Pripovedi so tematsko različne, vse se dogajajo "zdaj", so pa tudi zares literarno-fiktivne s komaj resničnim, razpoznavno določljivim polmestnim ali podeželskim ozadjem, kolikor tiste s polvojaško tematiko niso locirane na razmeroma neznan zmljevid. Zajemajo iz družinskega življenja (*Vstajenje sestre Milivoje*, *Zveličanje zakoncev Vegy*), polvojaško-pustolovskega (*Klinč boksarskega sodnika*, *Vnebohod filatelista Krizostoma*), popotniško-pustolovskega (*Radoživost svetovnega rekorderja*, *Žensko sedlo*), polproletarskega (*Luping tuširke Hermine J.*), pri čemer pa gre vedno le za dramo posameznika, moškega ali ženske, ki v srečanjih z agresivnimi sodelavci/izsiljevalci doživlja strese in pretrese v svojem delovnem ali domačem okolju, ne da bi njihova usoda kakorkoli problematizirala bodisi družino, poklic ali delo, ki ga opravljajo. Hermina J. je štiridesetletna delavka v pralnici, njena mlada sodelavka Sue jo spočetka "zafrkava", nazadnje pa padeta menda obe v isto godljo, ki jima jo pripravijo moški. V *Ženskem sedlu* (tudi naslov za celotno zbirko) se v malo groteskni zgodbi o rušenju istoimenske gore, da bi v bližnje mesto lahko prihajal čist zrak, zgodi umor ženske, ki invalidnega moža vara z vojaškim meteorologom, ki naj bi mesto v zaprti kotlini rešil grde megle, v *Vstajenju sestre Milivoje* se skozi erotično zблиževanje nune Milivoje in voznika bibliobusa razkrije neka obrabljena zakonska zveza in obenem davni umor "barske", v *Zveličanju zakoncev Vegy* ob robu čudne urbanistične dejavnosti grozljiva nesreča mladega moškega, ki skoraj utone v vodi in je zato vse življenje ne mara in njegova žena zato zahteva, da se njegovo truplo premesti iz mokrega v bolj suhi grob ... In tu sta dve polvojaško-pustolovski zgodbi, v katerih nastopajo pobiralci min, stražarji ipd.: družčina z izrazitimi agresivnimi, maščevalnimi, stremušskimi tipi, kakršne terja ali jih izoblikuje vojaški stan – tudi tu se iz spletk in banalnih pripetljajev izmotavajo pretekla dejanja osrednjih protagonistov, življenje skupine pa se med bolj ali manj "nepričakovano" nesrečo konča s smrtjo ali

hudodelstvom tega, onega. Itn. Skratka, pripovedi so spletene v bizarne vozle, iz katerih se človek komaj izvleče ali sploh ne – in v tem je ena poglobitnih mikavnosti teh novel, v katerih se napoveduje neka huda reč, a se neredko do kraja ne izve, od kod se je vzela in kako se bo končala. Po drugi strani so tudi jezikovno, če se tako reče, dobro oznamenovane: pisava je večidel sveža, domiselna, njeno posebnost izpričujejo tudi imena večine osrednjih likov, ki so včasih raje iz malce eksotičnih kot iz teh krajev, kar menda opravičuje njihova bodisi nerazumna ali privzdignjena početja, kot je ob še nekaterih npr. čudaški admiral, Mongolec Bathbayan v *Radoživosti svetovnega rekorderja*. Seveda so opredeljeni z erotično, spolno eneregijo, ki povsod leze čez robove njihovih eksistenc, toda njih sla kljub vsemu ostaja v običajnih, neprovokativnih mejah. Žal so se proti koncu knjige v tisk prikradle napake, ki motijo tekoče branje.

Na prvi pogled se zdi, da so besedila, ki so podnaslovljena kot novele (knjiga je letos izšla pri soboški založbi Franc&Franc, naslovnica Sabina Šinko, 166 strani), s svojo zgradbo najbližje žanrskim vzorcem literature, vendar pa ne gre za žanrsko pisavo; prej bi jih postavil na območje ekistencialno sondiranih zgodb, v katerih pisec preskuša moč človekove volje po preživetju in jih morda iz tega razloga tudi postavlja v različna okolja: tako se pletejo, kot rečeno, na različnih terenih, pri čemer pa je le tu in tam zaslutiti razpoznavi svet tega časa (Goričko) in zgodovinskega dogajanja (nedavna vojna v bližini). Tu so se zarisi in izrisi ljudi in njih usod tudi najbolj posrečili, saj bralec najbrž začuti njihovo živo resničnost in kočljivo situacijo. To so novele, v katerih v eksistencialno napete lege posveti nekaj ironije (npr. prva zgodba, pripoved o mongolskem generalu v *Radoživosti ...*), ob tem, da so prepleti z nasiljem značilni za večino zgodb, zlasti še tistih iz polvojaškega vsakdanjika in so bržkone nekakšna posebnost v sodobni domači prozi. Tako je ta pisava izdelana s potrebno veščino in poznavanjem "pravil" literarnega modeliranja. Drugo je, ali bralca kot celota enako "prizadene", saj so besedila različna, tako glede na intenziteto stisk nastopajočih, dozo ironije in različno stopnjo odmika od znanih realij. Najmanj se je tej meri, ki jo je postavila večina novel, verjetno približala zadnja, ki govori o "tuširki Hermini J."